

PRZEWODNIKI ORAZ INWENTARZE PO ARCHIWACH, ZESPOŁACH
I ZBIORACH OPUBLIKOWANE W POLSCE PO ROKU 1945

Zamierzeniem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na edytorski dorobek polskiej służby archiwalnej w okresie powojennym w zakresie publikacji podstawowych ewidencyjnych i opisowych pomocy archiwalnych w postaci przewodników oraz inwentarzy po archiwach, zespołach i zbiorach. W całościowy sposób nie ujęto dotąd tego zagadnienia, mimo opublikowania dwóch tomów *Archeionu*, poświęconych kolejno dziesięcioleciu i dwudziestoleciu archiwów w Polsce Ludowej¹. Biorąc poza tym pod uwagę fakt, że zawarte tam materiały dotyczą jedynie wydawnictw, którym patronowała Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych (NDAP), oraz zwazywszy okoliczność, iż większość dorobku notujemy dopiero w latach ostatnich, celowość niniejszego opracowania wydaje się dostatecznie uzasadniona.

Niejednokrotnie już wskazywano na wielorakość przyczyn, które sprawiły, że w pierwszym okresie powojennym sprawa planowej inwentaryzacji zasobu archiwalnego zająć musiała z konieczności dalsze miejsce. Zniszczenia wojenne spowodowały całkowitą niemal dezorganizację zasobu. Przede wszystkim więc trzeba było dokonać rewindykacji i ponownego scalenia archiwaliów, co wobec znacznych trudności lokalowych, kadrowych, materialnych — było zadaniem niełatwym. Ratując rozproszone i narażone na zniszczenie zbiory, personel archiwalny musiał równocześnie podjąć ogromny wysiłek ukształtowania swych dawnych warsztatów pracy. Archiwalną działalność wydawniczą rozpoczęto dopiero w r. 1949 wznowieniem czasopisma *Archeion*, organu ówczesnego Wydziału Archiwów Państwowych². Sytuacja w dziedzinie publikowania inwentarzy i przewodników archiwalnych była jednak w dalszym ciągu niekorzystna. Utrudniała ją okoliczność, iż opracowywanie systematycznych inwentarzy musiało zejść na plan drugi wobec wysuniętego w latach pięćdziesiątych i realizowanego wówczas na szeroką skalę przez archiwa państwowe postulatu tzw. inwentaryzacji tematycznej. Plonem tej pracy był np. opracowany pod redakcją R. Gerbera obszerny, dwutomowy *Inwentarz materiałów archiwalnych do historii ruchu robotniczego w Polsce* (Warszawa 1951—1953) oraz wydany w trzech tomach przez H. Rappaporta *Inwentarz materiałów archiwalnych do dziejów rewolucji 1905—1907 na ziemiach polskich* (Warszawa 1956—1962), a także *Przewodnik po kartotece materiałów do dziejów wsi* (Warszawa 1959), który informuje o olbrzymim repertorium tych materiałów, przechowywanych w Archiwum Głównych Akt Dawnych w Warszawie. Wieloletnie przygoto-

¹ *Archeion*. [T.] 24: 1955; [t.] 41: 1964.

² Por. P. Bańkowska: Działalność naukowo-wydawnicza państwowej służby archiwalnej w Polsce Ludowej. *Archeion*. [T.] 24: 1955 s. 87—96.— Tenże: Działalność naukowa i wydawnicza państwowej służby archiwalnej. *Tamże*. [T.] 41: 1964 s. 159—177.— Por. także J. Jankowska: Państwowy zasób archiwalny i prace nad nim w Polsce Ludowej. *Tamże*. [T.] 24: 1955 s. 15—25.— H. Stebelska: Udostępnianie materiałów archiwalnych w archiwach państwowych w Polsce Ludowej. *Tamże*. [T.] 41: 1964 s. 127—137.

wania do tych skądinąd niezwykle pożytecznych publikacji, oddających szczególnie usługi określonym grupom badaczy, opóźniły faktycznie prace związane z udostępnianiem oraz inwentaryzacją zasobu dla ogółu historyków. Słusznie zwrócono wkrótce uwagę na fakt, że planowa i prawidłowa kontynuacja prac nad inwentaryzacją całego zasobu archiwów, ułatwi wszelkie dociekania historyczne, a więc także poszukiwania tematyczne związane z tzw. „aktualizacją” w naukach historycznych³.

O postępach tych prac zamieszczano sprawozdania w czasopismach naukowych, szczególnie na łamach *Archeionu*. W r. 1957 Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych ogłosiła publikację specjalną pt. *Katalog inwentarzy archiwalnych* (ss. 418), który umożliwił badaczom zorientowanie się w stanie uporządkowania i udostępnienia materiałów aktowych przechowywanych w archiwach państwowych. Jak się okazało, dorobek ten już wówczas był pokaźny. Katalog podał dane o ok. 4000 wykonanych w maszynopisie inwentarzach zespołów akt, przechowywanych w archiwach centralnych i terenowych. Stanowiło to ok. 30% liczby ogółu zespołów, tzn. ok. 50% całego zasobu aktowego archiwów państwowych. Charakterystykę aktualnego stanu w tej dziedzinie podają bieżące sprawozdania⁴. Samą działalność edytorską w dziedzinie udostępnienia szerszemu ogółowi opracowanych pomocy archiwalnych podjęto na większą skalę dopiero w latach sześćdziesiątych. Jedy-nym wyjątkiem okazał się tutaj inwentarz opracowany przez J. Jankowską pt. *Akta Komisji Policji Obojga Narodów i Komisji Policji Koronnej (1791—1794)*, opublikowany w Warszawie w r. 1949. Dopiero 10 lat później została zrealizowana inicjatywa, oparta już na nowym dorobku metodycznym archiwistyki polskiej, mianowicie *Inwentarz Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego (1914—1920)*, opracowany przez L. Łysiaka, A. Ptaśnikową i H. Zającową. Dla ścisłości wspomnieć trzeba, że brak systematycznej publikacji pomocy archiwalnych w latach 1953—1957 zastępowały w pewnej mierze wydawane przez NDAP *Archiwalne Biuletyny Informacyjne*, z których każdy dotyczył przeważnie jednego archiwum przechowującego i przynosił pro-wizoryczne, podstawowe dane o stanie zawartych w nich zespołach.

Rola NDAP nie była jednak w omawianym okresie wyłączną, jeśli chodzi o inspirację prac porządkowych i inwentaryzacyjnych a w konsekwencji także edytorskich w zakresie publikacji podstawowych pomocy archiwalnych. Niewątpliwie do roli tej pretenduje także Archiwum Polskiej Akademii Nauk, instytucje uniwersyteckie, towarzystwa naukowe oraz Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Ośrodek ABMK).

Archiwum Polskiej Akademii Nauk, istniejące od r. 1953, prowadzi działalność informacyjną przede wszystkim na łamach swego organu pn. *Biuletyn Archiwum PAN*, który obchodzi już dziesięciolecie swego istnienia⁵. Bezspornie najbardziej istotnym elementem *Biuletynu* jest stałe ogłaszanie inwentarzy archiwalnych, przechowywanych i opracowywanych w Archiwum PAN. Dotychczas opublikowano ogółem inwentarze trzech zespołów pochodzenia kancelaryjnego oraz 24 rejestrujące materiały zawarte w spuściznach, kolekcjach i zbiorach pochodzenia prywatnego. Łącznie w inwenta-

³ M. Bielińska: Stan i zadania archiwów wobec aktualnych potrzeb nauki historycznej. *Archeion*. [T.] 26: 1956 s. 5.

⁴ M. Pestkowska: Sprawozdanie z działalności Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i podległych jej placówek w roku 1966. *Archeion*. [T.] 48: 1968 s. 161—173.

⁵ [Z. Kolanowski] Z. K.: Dziesięć zeszytów „Biuletynu Archiwum PAN”. *Btul. Archiwum PAN*. Nr 10: 1967 s. 3—5.

rzach tych omówiono 3999 jednostek archiwalnych⁶. Pierwszym z tej serii był ogłoszony w r. 1959 *Inwentarz akt Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z lat 1907—1953*, opracowany przez H. Dymnicką. Charakter wydawnictwa samoistnego posiada przygotowany pod kierunkiem Z. Kolankowskiego *Przewodnik po zespołach i zbiorach Archiwum PAN*, opublikowany w r. 1965. Staraniem oddziału PAN w Krakowie ukazał się drukiem w r. 1952, opracowany przez D. Rederową, *Inwentarz archiwum Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815—1872)*. Z wydawnictw Archiwum PAN uwzględnione zostaną w niniejszym szkicu jedynie te pomoce, które rejestrują zawartość zespołów pochodzenia kancelaryjnego.

Jubileusz 600-lecia Wszechnicy Krakowskiej spowodował m. in. zainicjowanie przez tę uczelnię serii wydawniczej pn. *Inwentarze i Katalogi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, redagowanej przez H. Barycza. Opublikowane w latach 1962—1967 przez A. Zeleńską-Chełkowską i J. Zielińskiego dwa zeszyty tej serii są dużym osiągnięciem uniwersyteckiego personelu archiwalnego i dobrze informują o bogatych zbiorach do dziejów najstarszej uczelni polskiej. Z innych placówek naukowych cenną inicjatywę wykazało Towarzystwo Naukowe w Toruniu, ogłaszając drukiem w r. 1960 przygotowany przez H. Piskorską *Inwentarz akt i zbiorów Towarzystwa Naukowego w Toruniu*.

W zakresie porządkowania, inwentaryzacji oraz publikowania pomocy archiwalnych nie można pominąć roli i zasług wspomnianego już lubelskiego Ośrodka ABMK. Instytucja ta, prowadząca swoją działalność od r. 1956, sprawując swoisty mecenat nad zbiorami kościelnymi w Polsce, niewątpliwie ożywiła badania także na polu archiwoznawstwa. Oddziaływanie Ośrodka ABMK najbardziej uwidacznia się dotąd poprzez organizowanie kursów szkoleniowych dla personelu archiwalnego oraz w stworzeniu pewnej bazy wydawniczej, którą stanowią łamy półrocznika *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*⁷. Niewątpliwie w pierwszym rzędzie inicjatywy te zmierzają do zdynamizowania prac inwentaryzacyjnych. Wprawdzie archiwa kościelne w Polsce są dostępne dla ogółu badaczy, jednak w bardzo wielu wypadkach przeprowadzenie kwerendy jest niezwykle utrudnione z powodu nie posiadania przez te instytucje podstawowych pomocy ewidencyjnych. Wskazywano już niejednokrotnie na ten stan rzeczy i postulowano zmiany⁸. Można zanotować na odcinku wydawniczym pewne osiągnięcia. Na łamach organu Ośrodka ABMK opublikowano pierwsze inwentarze (katalogi) rejestrujące zawartość trzech archiwów przechowujących. Są to: opracowany przez K. Gadacza *Inwentarz Archiwum Prowincji Krakowskiego Zakonu OO. Kapucynów* (ndb. Lublin 1961), przygotowany przez H. E. Wyczawskiego *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie* (ndb. Lublin 1961—1963) oraz opracowany przez W. Urbana *Katalog Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu* (ndb. Lublin 1965—1968). Ten ostatni jest pierwszym drukowanym inwentarzem archiwum diecezjalnego w Polsce⁹.

⁶ Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1—9 „Biuletynu Archiwum PAN”. *Biul. Archiwum PAN*, Nr 10: 1967 s. 171—172.

⁷ Sprawozdania z prac podejmowanych przez Ośrodek ABMK oraz z działalności archiwów kościelnych ukazują się w poszczególnych zeszytach tego półrocznika. Zob. np.: M. Hałasa, E. W. Łukasiewicz: *Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL za rok 1966*. *Arch. Bibliot. Kośc.* T. 15: 1967 s. 249—250.— K. Sobul: *Sprawozdanie z seminarium archiwistyki kościelnej przeprowadzonego na KUL w roku 1967*. *Tamże*. T. 16: 1968 s. 279—282.

⁸ S. Librowski: *Stan i potrzeby archiwów kościelnych oraz program pracy na najbliższy okres*. *Arch. Bibliot. Kośc.* T. 1: 1959 z. 1 s. 20—33. Odb. Lublin 1959.

⁹ Inwentarze archiwów zakonnych w Polsce miały już swój precedens wydawniczy

Spośród różnorodnych pomocy archiwalnych w niniejszym przeglądzie uwzględniono jedynie inwentarze i przewodniki, zgrupowane oddzielnie dla archiwów, zespołów i zbiorów. Pominęto więc wspomniane już inwentarze tematyczne, w tym także ogłoszoną ostatnio, obszerną publikację pt. *Revolucja Październikowa i jej wpływ na sprawy polskie (1917—1921)*, informator o materiałach w archiwach PRL (Warszawa 1967), opracowany pod redakcją W. Maciejewskiej *Katalog inwentarzy dóbr ziemskich XVI—XVIII wieku* (Warszawa 1959), J. Bieleckiej *Inwentarz ksiąg archiwów grodzkich i ziemskich Wielkopolski XIV—XVIII wieku* (Poznań 1965) oraz takie pozycje jak obliczony na szereg tomów *Sumariusz protokółów Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z lat 1815—1867* (Warszawa 1959—1962), opublikowane w r. 1960 przez J. Senkowskiego i I. Sułkowską *Archiwum dokumentowe miasta Kalisza*, czy podobną pracę, mianowicie *Inwentarz Archiwum Miasta Nowego Sącza*, przygotowany przez K. Golachowskiego i ogłoszony w r. 1957 w *Roczniku Sądeckim*. Oczywiście poza zasięgiem niniejszego omówienia znajdują się katalogi rękopisów proveniencji bibliotecznej a także katalogi mikrofilmów. Dwutomowe wydawnictwo A. M. Skałkowskiego pt. *Archiwum Wybickiego* (Gdańsk 1948—1950) oraz K. Lepszego kolejny tom *Archiwum Jana Zamoyskiego* (Kraków 1948) nie mogły znaleźć się w niniejszym szkicu, ponieważ posiadają charakter publikacji źródłowych.

Trudno byłoby na tym miejscu wdawać się w uściślenia terminologiczne i definiowanie tych dwóch podstawowych pomocy archiwalnych. Próbował to uczynić swego czasu m. in. J. Siemieński¹⁰, K. Konarski¹¹ a przede wszystkim opracowany przez A. Bachulskiego, K. Konarskiego i A. Wolffa *Polski słownik archiwalny* (Warszawa 1952). To ostatnie wydawnictwo pod pojęciem inwentarza zespołu rozumie „spis akt zespołu (lub jego części) sporządzony według porządku kancelaryjnego akt, zawierający elementy rozpoznawcze i rozstawnicze poszczególnych jednostek archiwalnych (s. 12—13). Niewątpliwie tak rozumiany inwentarz jest realizowany w większości omawianych tutaj pozycji. Zakres tematyki poruszanej we wstępach do inwentarzy oparty został przeważnie na wytycznych K. Konarskiego¹², w myśl których omówione zostają dzieje urzędu aktotwórczego, dzieje zespołu, charakterystyka archiwalna, zawartość zespołu oraz metody porządkowania i inwentaryzacji. Dwukrotnie w tytułach omawianych publikacji użyto określenia katalog, mianowicie w odniesieniu do Archiwum Bernardynów i Archi-

---

w okresie międzywojennym. Wymienić tutaj można trzy tego rodzaju pozycje — K. Kaczmarczyk, G. Kowalski: *Katalog Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile*. Kraków 1919.— S. Barącz: *Archiwum WW. OO. Dominikanów w Jarosławiu*. Wyd. 2. Lwów 1887.— J. Łukowski: *Archiwum Trzemeszeńskie*. *Rocz-n Pozn. TPN*. R. 11: 1881 s. 305—413. Odb. Poznań 1881.

¹⁰ Zob. J. Siemieński: Rozstrząsania terminologiczne. II. *Archeion*. [T.] 4: 1928 s. 45—53.

¹¹ Por. K. Konarski: *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*. Warszawa 1929 s. 146—149.

¹² Ten ze: *Wstęp do inwentarza zespołu archiwalnego. Zasady opracowania*. *Archeion*. [T.] 21: 1952 s. 192—201.— Zob. także M. Pestkowska: *Uwagi o opracowywaniu inwentarzy archiwalnych*. *Tamże*. [T.] 43: 1966 s. 7—14.— T. Mencil: *Inwentarz archiwalny w pracy historyka*. W: *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie 14—17 września 1958*. Referaty i Dyskusje. 9. Nauki pomocnicze historii s. 29—50. Dyskusja s. 50—56. Warto szczególnie zwrócić uwagę na głos w dyskusji A. Stebelskiego, który dając próbę systematyzacji pomocniczego aparatu archiwalnego, różni: 1. pomoce ewidencyjne (inwentarze, sumariusze, rotulusy), 2. pomoce informacyjne (repertoria, skorowidze, indeksy, kartoteki zespołów), 3. pomoce opisowe (przewodniki po zasobie aktowym, przeglądy tematyczne akt, opracowania źródłoznawcze).

diecezjalnego we Wrocławiu. Być może postąpiono tak dlatego, aby łatwiej zmieścić w nich pozaarchiwalne materiały proveniencji niekancelaryjnej. Ponieważ jednak zastosowanie tej nomenklatury nie wydaje się w całej pełni uzasadnione, a zawartość treściowa tych publikacji jest równoznaczna z inwentarzem systematycznym, umieszczono je w niniejszym zestawieniu w dziale inwentarzy. W nielicznych wypadkach omawiane pomoce archiwalne noszą nazwę przewodników. Termin ten, pominięty w *Polskim słowniku archiwalnym*, nie doczekał się dotąd próby ściślejszego sprecyzowania. Przewodnik, w przeciwieństwie do ewidencyjnego charakteru inwentarza, należy do opisowych pomocy archiwalnych i jako taki daje przegląd zawartości treściowej zespołu lub archiwum w układzie rzeczowym. Wskazuje na istnienie akt i drogę prowadzącą do nich, sygnalizuje celowość obrania tej drogi. Przewodnik więc, jako pomoc opisowa, nie zastępuje inwentarza, który pozostaje podstawowym instrumentem dotarcia do materiału aktowego¹³. Interesujący przykład przewodnika po zespole archiwalnym dał ostatnio w naszej literaturze J. Tomczyk w odniesieniu do akt Gubernatora Lubelskiego.

W dokonanym niżej przeglądzie zastosowano w ramach poszczególnych grup kolejność chronologiczną, chcąc przez to wskazać na narastanie dorobku. Przy poszczególnych pozycjach wskazano także na opublikowane recenzje, które niejednokrotnie są cennym wkładem i uzupełnieniem samej publikacji, np. w odniesieniu do zagadnień metodologicznych.

I. PRZEWODNIKI

1. PRZEWODNIKI PO ARCHIWACH

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. Red. Jadwiga Karwasińska. T. 1: *Archiwa dawnej Rzeczypospolitej.* Warszawa 1958 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. XIII, nlb. 3, 387. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych¹⁴.

O całości zasobów Archiwum Głównego Akt Dawnych (AGAD) pisano już kilkakrotnie. Po raz pierwszy uczynił to A. Powstański w publikacji pt. *Wiadomość o Archiwum Krajowym Królestwa Polskiego i przedłużenie i ukończenie wiadomości o Archiwum Krajowym* (Kraków 1824—1825), w której dokonał przeglądu zespołów i częściowo podał wykaz ksiąg. W r. 1840 F. Bentkowski opublikował *Spis akt dawnych w Głównym Archiwum Królestwa Polskiego w Warszawie znajdujących się*, zawierający materiały rewizji Archiwum dokonanej w latach 1835—1836 przez J. W. Bandtkiego. Wykorzystując dane podobnej rewizji, przeprowadzonej w r. 1875 przez A. Pawińskiego, wydano w języku rosyjskim publikację pt. *Wiadomość o Warszawskim Głównym Archiwum Akt Dawnych* (Warszawa 1895), uwzględniając szczególnie akta nie objęte informacjami poprzednimi. Odmienny charakter miało zapoczątkowane przez T. Wierzbowskiego w r. 1912 wydawnictwo pt. *Monumenta iuris, quae in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asser-*

¹³ Zob. S. Pańków: Przewodniki archiwalne. *Archeion*. [T.] 45: 1966 s. 23. Autorka daje szereg teoretycznych rozważań z problematyki opracowywania przewodników archiwalnych i przedstawia to zagadnienie na tle osiągnięć archiwistyki zagranicznej.

¹⁴ Zob. recenzje tego wydawnictwa — J. Leskiewiczowa: *Kwart. Hist. Kult. mat.* R. 7: 1959 nr 2 s. 312—313. — T. Mencil: *Archeion*. [T.] 32: 1960 s. 155—163. — J. Bielecka. *Roczniki i Dziejów społ. gosp.* T. 22: 1960 [druk.] 1961 s. 194—196. I. V. Čanceva: *Glavnyj archiv drevnich aktov v Varšave i putevoditel' po ego fondam.* *Ist. Archiv.* G. 7: 1961 nr 3 s. 267—269.

vantur. Jednak to przedsięwzięcie, jak również J. Siemieńskiego *Przewodnik po archiwach polskich* (Warszawa 1933) zostały zrealizowane w minimalnym jedynie zakresie.

Przewodnik po zespołach AGAD, którego pierwszy tom ogłoszony został drukiem w r. 1958, ma w zamierzeniu autorów „ukazać starą i nową zawartość Archiwum Głównego Akt Dawnych oraz dzisiejszy stan zachowania i udostępnienia zespołów”. Jest to dzieło zbiorowe 22 autorów pod redakcją J. Karwasińskiej, która poza tym poprzedziła całość przedmową. Opublikowany tom poświęcono archiwom dawnej Rzeczypospolitej. Pierwsze rozdziały książki opisują archiwa, księgi i akta władz naczelnych i centralnych, a więc: Archiwum Koronne Krakowskie i Warszawskie, Archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego, Metrykę Koronną i Litewską, akta skarbowe Rzeczypospolitej. Kolejno omówione zostały księgi sądowe ziemskie i grodzkie, zespoły akt miejskich, akta nuncjatury, zbiory dokumentów kościołów, klasztorów i innych. Oddzielną grupę stanowi spuścizna aktowa wytworzona przez władze i urzędy powstałe w okresie reform w latach 1764—1794. Podobnie odrębną całość tworzą archiwalia z okresu powstania kościuszkowskiego. Rozdział XVI, ostatni poświęcony został zbiorom kartograficznym.

Jeśli chodzi o *ecclesiastica*, to zostały one w *Przewodniku* omówione szczególnie w trzech rozdziałach (X—XII), które charakteryzują szczątkowy zespół archiwalny nuncjatury w Polsce, zbiór dokumentów kościołów liczący obecnie w AGAD 344 jednostki pergaminowe i 43 papierowe oraz kolekcja dokumentów klasztornych.

Przewodnik, opracowany przez grono doświadczonych archiwistów, jest doskonałym informatorem po przechowywanej w AGAD spuściznie aktowej z okresu Polski przedrozbiorowej. Każda grupa materiałów poprzedzona została odrębnym wstępem, przedstawiającym ogólnie jej dzieje, układ i stan zachowania oraz charakter specyfikacji. W opisie treści akt wskazano w poszczególnych wypadkach na luki chronologiczne, na materiały szczególnie cenne lub na znajdujące się poza zespołem czy poza Archiwum Głównym. Wyszczególnione zostały również poszczególne elementy mieszczące się w charakterystyce archiwalnej akt oraz rodzaje pomocy archiwalnych.

Korzystanie z *Przewodnika* ułatwiają opracowane przez S. Kuczyńskiego skorowidze osób i nazw miejscowych. Cenną pomocą jest załączona w każdym wypadku bibliografia podstawowa, ilustrująca przede wszystkim użytkowanie zespołu w publikacjach źródłowych oraz archiwoznawczy dorobek w zakresie opracowań.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik. Praca zbiorowa pod red. Henryka Lesińskiego. Warszawa 1964 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 257, nłb. 2, tabl. 4. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie¹⁵.

Opublikowany *Przewodnik po Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie* — pierwsza tego typu pozycja w polskiej literaturze archiwoznawczej — jest dziełem zbiorowym ośmiu pracowników tej instytucji, przygotowanym pod red. H. Lesińskiego, dyrektora Archiwum, który jest także autorem przedmowy i obszernego wstępu, omawiającego podstawowe elementy z dziejów zasobu aktowego oraz z jego obecnej wewnętrznej i zewnętrznej struktury organizacyjnej.

¹⁵ Rec.: S. Drkał. *Archivni Časops*. R. 15: 1965 [čís] 3 s. 191—192.— H. Rybicki. *Zap. kozal*. [T. 7]: 1965 z. 3 s. 133—134.— S. Pańków. *Archeion*. [T.] 45: 1966 s. 215—220.— Z. Kolanowski. *Rocz. Bibl. Nar.* [T.] 2: 1966 s. 549—554.— Z. Boras. *Prz. zach.-pom.* Z. 1: 1966 s. 127—130.

W układzie *Przewodnika* wyróżniono dwie części: akta sprzed r. 1945 i akta Polski Ludowej. Podział na rozdziały i działy w *Przewodniku* ma swoje odpowiedniki w postaci oddziałów i ich części składowych w ramach archiwum przechowującego. Każdy rozdział i dział poprzedzony jest w publikacji odrębnym wstępem wprowadzającym w sprawy ustrojowe danego czynnika aktotwórczego, względnie w problematykę, która jest przedmiotem działania władz, urzędów i instytucji reprezentowanych przez akta. Po przedstawieniu ogólnych danych wstępnych, autorzy informują o treści akt w poszczególnych zespołach czy zbiorach w kolejności odpowiadającej rozmieszczeniu spuścizny aktowej w archiwum. Opis ten zawiera takie pozycje, jak: kolejny numer zespołu (zbioru) w ramach działu lub rozdziału *Przewodnika*, nazwę zespołu, urzędu, instytucji, daty krańcowe i objętość materiału aktowego, przegląd zawartości treściowej zespołu (zbioru), informację o pomocach archiwalnych oraz wykaz bibliograficzny (opracowania i wydawnictwa źródłowe), odnoszący się do opisywanych materiałów.

Opis akt sprzed r. 1945, stanowiący pierwszą część publikacji, ujęty został w pięciu rozdziałach, odpowiadających pięciu oddziałom archiwum: I — Archiwa książęce, kapitulne, podworskie, zbiory dokumentów, rękopisów i spuścizn, II — Akta administracji państwowej, III — Akta władz sądowych, IV — Akta instytucji samorządowych, kościelnych, szkolnych, stowarzyszeń i organizacji, V — Akta instytucji gospodarczych i przemysłowych.

Na szczególną oczywiście uwagę zasługują na tych łamach zawarte w rozdziale I i IV *ecclesiastica*. Jest to więc przede wszystkim pokaźne archiwum kapituły katedralnej w Kamieniu z lat 1478—1823. Zbiory te, przechowywane do r. 1817 w katedrze kamieńskiej, przekazane zostały wówczas do szczecińskiego archiwum państwowego. Straty wynikłe z powodu ostatniej wojny wynoszą w stosunku do zasobu sprzed r. 1939 ok. 10%. Przy ewidencji tego archiwum autorzy *Przewodnika* korzystali z zachowanego inwentarza sporządzonego w r. 1920. Archiwum to, liczące obecnie 1471 jednostek, jest niezwykle cennym materiałem źródłowym do dziejów kościelnych i badań nad przeszłością religijności na Pomorzu Zachodnim. Szczególnie bogaty wykaz archiwaliów kościelnych znajduje się również w rozdziale IV *Przewodnika*, w dziale pt. *Akta kościelne*. Przekazywanie do archiwum szczecińskiego spuścizny kościołów ewangelickich rozpoczęło się na wielką skalę w latach trzydziestych naszego wieku. Do r. 1939 archiwum przejęło ok. 500 ksiąg metrykalnych oraz 24 zespoły akt, łącznie z dokumentami. Akcję tę podjęła po wojnie polska służba archiwalna. W latach 1945—1954 szczecińskie WAP przejęło m. in. szczątkowe zespoły superintendentów i synodów oraz archiwa 23 parafii ewangelickich, gromadząc m. in. 180 ksiąg metrykalnych z lat 1581—1944. Szczególnie obszerne są przechowywane tutaj akta Konsystorza Ewangelickiego w Szczecinie z lat 1556—1834, liczące 12064 jednostek archiwalnych, akta superintendentów z lat 1572—1918 (22 j.a.), akta kościoła ewangelickiego NMP w Gryficach z lat 1469—1868 (198 j.a.), akta kościoła ewangelickiego św. Jakuba w Szczecinie z lat 1532—1834 (547 j.a.), gminy kościelnej im. Bugenhagena w Szczecinie z lat 1902—1922 (17 j.a.), Francuskiej Gminy Kościelnej w Szczecinie z lat 1721—1943 (49 j.a.), archiwa parafialne różnych kościołów ewangelickich z lat 1558—1944 (292 j.a.) oraz akta kościoła ewangelickiego NMP w Słupsku z lat 1510—1889 (60 j.a.) — przechowywane wraz z aktami metrykalnymi z lat 1581—1820 w oddziale terenowym w Słupsku. O licznych materiałach do dziejów kościelnych znajdujemy poza tym wzmianki w wielu innych rozdziałach *Przewodnika*.

Omówienie akt Polski Ludowej, przechowywanych w WAP w Szczecinie, zajęło drugą część publikacji. Scharakteryzowano tutaj również zasoby Powiatowego Archiwum Państwowego w Gryficach, powstałego w r. 1954, oraz istniejącego od r. 1952 Powiatowego Archiwum Państwowego w Starogardzie.

Na końcu dodano wykaz zespołów akt nie opracowanych w *Przewodniku*, indeksy: osobowy i geograficzny oraz obszerny spis treści.

Przewodnik po zespołach i zbiorach Archiwum PAN. Oprac. zbiorowe pod kier. Zygmunta Kolankowskiego. Wrocław 1965 Zakł. Narod. im. Ossol. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk ss. 184, tabl. 16. Archiwum Polskiej Akademii Nauk ¹⁶.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk, powołane do życia 1 grudnia 1953 r., jest jedyną tego typu instytucją archiwalną w Polsce. Nałożono na nie trzy podstawowe zadania: gromadzenie akt własnych Akademii i jej placówek, zabezpieczanie zespołów aktowych wytworzonych przez instytucje naukowe, które były jej poprzedniczkami w dziele organizowania życia naukowego w Polsce oraz gromadzenie materiałów rękopiśmiennych pochodzących z warsztatów uczonych.

O zawartości, narastaniu i stanie dostępności zbiorów informują na bieżąco niektóre czasopisma naukowe, np. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, który w tym przedmiocie koncentruje swoją uwagę głównie na materiałach działu spuścizn, oraz ukazujący się od r. 1959 *Biuletyn Archiwum PAN*, podający bieżące informacje o nabytkach archiwum, inwentarze zbiorów, sprawozdania o pracy instytucji, artykuły metodyczne. Najwięcej jednak informacji o całości materiałów przechowywanych w Archiwum PAN zawiera opublikowany w r. 1965 *Przewodnik po zespołach i zbiorach Archiwum PAN*, opracowany zbiorowo pod kierunkiem Z. Kolankowskiego.

Całość *Przewodnika* ujęta została w trzech częściach, z których pierwszą poświęcono zbiorom warszawskim Archiwum PAN. W kolejnych rozdziałach zostały tutaj omówione: produkcja kancelaryjna instytucji działających przed powstaniem PAN, łącznie z aktami I Kongresu Nauki Polskiej (1949—1951), akta wytworzone przez Polską Akademię Nauk, materiały zawarte w spuściznach, kolekcjach i zbiorach pochodzenia prywatnego (m. in. spuścizny dwóch pracowników KUL: Leona Białkowskiego i Wiktora Hahna), wreszcie pozostałe zbiory, mikrofilmy i fotokopie, inwentarz centralny, kartoteki pomocnicze i biblioteka podręczna działająca przy archiwum.

Część drugą *Przewodnika* stanowi opis zasobu Archiwum PAN w Krakowie, ukształtowanego w r. 1955 i posiadającego ok. 110 mb akt, w tym ok. 78 mb pochodzenia kancelaryjnego. Są to akta: Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815—1872), Polskiej Akademii Umiejętności (1873—1952), Akademii Nauk Lekarskich (1920—1930), XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu w r. 1933 oraz materiały pochodzenia prywatnego.

Zasób oddziału poznańskiego Archiwum PAN, liczący jedynie ok. 30 mb akt, omówiony został w części trzeciej *Przewodnika*. Są to materiały wyłącznie pochodzenia prywatnego, przeważnie spuścizny po profesorach miejscowego uniwersytetu.

Przewodnik po zespołach i zbiorach Archiwum PAN daje niewątpliwie dobry obraz zasobu zgromadzonego przez tę centralną instytucję naukową w naszym kraju, ale jest też dowodem jej dynamizmu i zapobiegliwości. Posługiwanie się tą publikacją ułatwiają indeksy: nazwisk, nazw geograficz-

¹⁶ Rec.: M. Hanecki: *Arch. Hist. Med.* T. 28: 1965 z. 4 s. 462—466.— P. Bańkowski: *Archeion*. [T.] 43: 1966 s. 274—278.

nych, rzeczowy, instytucji i tytułów wydawnictw naukowych. Wobec faktu ciągłego powiększania się zbiorów Archiwum PAN, pilna jest konieczność ciągłego uaktualniania *Przewodnika* a w dalszej perspektywie opracowania całościowych inwentarzy.

2. PRZEWODNIKI PO ZESPOŁACH I ZBIORACH

Józef Tomczyk: *Przewodnik po zespole akt Kancelarii Gubernatora Lubelskiego z lat 1866—1917*. Warszawa 1966 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. XXXI, 123, nlb. 2. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie.

Przechowywany w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie obszerny zespół akt wytworzony przez Kancelarię Gubernatora Lubelskiego w latach 1866—1917, liczący łącznie 13864 jednostki archiwalne, sprawiał dotychczas niemałą trudność badaczom usiłującym na jego bazie dokonać określonej kwerendy źródłowej. Powodem tego, poza rozmiarami zespołu, była z jednej strony zewnętrzna struktura produkcji aktotwórczej tego urzędu (uporządkowany według rosyjskiego systemu kancelaryjnego, a więc rocznikami z sygnaturą ciągłą w ramach jednego roku) oraz obszerny i skomplikowany w swym układzie materiał ewidencyjny, który w gruncie rzeczy nie ułatwiał, ale wręcz niejednokrotnie utrudniał dotarcie do odpowiednich treści. W tej sytuacji opracowanie przez J. Tomczyka przewodnika po zespole akt tego urzędu należy powitać z prawdziwym uznaniem.

Podstawowym założeniem opracowania, zdaniem autora, było „podanie informacji o zawartości zespołu w takiej formie, aby rozprzognaną treść akt powiązać sygnaturami, poprzez łączenie ich w grupy zagadnień (hasła)”. Oczywiście przede wszystkim musiał autor dokonać żmudnej pracy skorygowania zawartości wewnętrznej akt, co w efekcie zgromadziło znaczną ilość haseł rzeczowych i stało się podstawą układu tej publikacji.

Całość problematyki występującej w aktach kancelarii gubernatora ujął autor w trzech zasadniczych działach: *Sprawy dotyczące władz i urzędów centralnych, Gubernator, władze i urzędy w Gubernii* oraz *Stosunki gospodarcze, społeczno-polityczne i kulturalne*. Każdy z działów podzielony jest na liczne poddziały a te na podgrupy, przedstawiające konkretne sprawy treściowe i wiodące badacza do odpowiednich sygnatur w aktach. Wydaje się, że układ całości jest pod względem kompozycyjnym rozwiązaniem interesującym i trafnym a ogłoszona w tej formie publikacja odda ogromne usługi także z powodu swojej pionierskości.

W trzeciej części *Przewodnika*, w odrębnym poddziale, szczegółowo uwytklono problematykę wyznaniową, która, jak się okazuje, znajdowała sporo miejsca w działalności kancelaryjnej gubernatora (s. 85—112). Zgrupowany tu materiał obejmuje kolejno sprawy wyznania rzymskokatolickiego, greckokatolickiego, prawosławnego, ewangelicko-augsburskiego, mojżeszowego oraz innych. Względnie wnikliwe rozczłonkowanie poszczególnych elementów pozostałości aktowej, która jest źródłowym udokumentowaniem wzajemnych relacji organów władzy państwowej i czynników kościelnych w latach 1866—1917 sprawia, że także dla badaczy dziejów historyczno-kościelnych (szczególnie na terenie b. zaboru rosyjskiego) publikacja Tomczyka okaże się niezwykle pożyteczna.

Podnieść jeszcze trzeba wartość informacji zamieszczonych we wstępnej części książki, szczególnie dotyczących struktury organizacyjnej urzędu Gu-

bernatora Lubelskiego, jego kompetencji i funkcji, systemu pracy kancelaryjnej, sposobu prowadzenia i ewidencjonowania akt oraz uwag na temat dziejów samego zespołu.

Władysław Semkowicz: *Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich*. Uzup. i przygot. do druku Piotr Bańkowski. Warszawa 1961 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. VII, nlb. 3, 362, tabl. 5, portr. 4. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych¹⁷.

Praca niniejsza poświęcona jest pokaźnej kolekcji rękopisów zgromadzonych w XIX i XX w. przez Potockich w Wilanowie. Dzisiaj zbiór ten w przeważającej mierze znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i tworzy tam odrębny zespół pod nazwą Archiwum Publiczne Potockich. Część materiałów z tego zasobu uległa zniszczeniu podczas ostatniej wojny, a część została rozproszona po innych instytucjach, np. Bibliotece Narodowej przekazano rękopisy o charakterze literackim.

Ze zbiorów Potockich w Wilanowie, których zawiązkiem było Archiwum Radzyńskie po Denhoffach, Kątskich, Szczukach i Hornostajach, najbogatszym, a zarazem najważniejszym dla badacza, jest, zdaniem Semkowicza, spuścizna archiwalna po Szczukach a szczególnie po Antonim Szczuce, podkanclerzym litewskim, obejmująca ok. 70 rękopisów, w tym 50 obszernych woluminów samej korespondencji. Godnym szczególnego podkreślenia jest też zbiór biskupa krakowskiego Trzebickiego, obejmujący lata 1670—1673, który stanowi cenny materiał do dziejów politycznych tego okresu.

Władysław Semkowicz (1878—1949), znakomity mediewista i wieloletni profesor nauk pomocniczych historii w Uniwersytecie Jagiellońskim, sporządził opis rękopisów Archiwum Potockich w latach II wojny światowej, kiedy pozbawiony został możliwości uprawiania pracy dydaktycznej. *Przewodnik* doczekał się publikacji dopiero w r. 1961, dzięki inicjatywie P. Bańkowskiego, który ze swej strony poczynił liczne uzupełnienia, m. in. o stanie zachowania i dzisiejszym miejscu przechowywania rękopisów; dodał on również obszerny *Suplement* (s. 233—314), w którym znalazły się opisy wilanowskich materiałów rękopiśmiennych, niedostępnych Semkowiczowi i z tej racji przez niego nie uwzględnionych.

Właściwą część *Przewodnika* stanowi opis 331 rękopisów, tzn. ok. 90% dzisiejszego stanu w zasobie Archiwum Publicznego Potockich. Opisy Semkowicza w większości przerastają zakres zwykłych informacji inwentarzowych, podając także obszerne wiadomości m. in. o autorach omawianych jednostek a także o ich dziejach i związkach z analogicznymi materiałami przechowywanymi w innych zbiorach archiwalnych i bibliotecznych.

Mimo zaszeregowania na tym miejscu pracy Semkowicza-Bańkowskiego do działu przewodników, publikacja ta, ze względu na swój niejednorodny charakter w sposobie ujęcia poszczególnych jednostek rękopiśmiennych, nie mieści się ściśle w żadnym typie przyjętych pomocy archiwalnych czy bibliotecznych i trudno byłoby przeprowadzić w tym względzie próbę jej specyfikacji. Poza przewodnikiem równie dobrze możnaby widzieć w niej swoistego typu inwentarz, względnie rodzaj informatora. Wydaje się jednak, że jest to zagadnienie marginalne wobec faktu, iż ranga tej publikacji oraz jej wartość i przydatność dla warsztatu pracy historyka jest niewątpliwa.

¹⁷ Rec.: A. Lewak. *Kwart. hist.* R. 70: 1963 nr 2 s. 510—512.— B. Smoleńska. *Studia źródłozn.* [T.] 8: 1963 s. 172—173.— R. Fitz. *Archivalische Zeitschrift*. Bd. 60: 1964 s. 205—206.

II. INWENTARZE

1. INWENTARZE ARCHIWÓW

Kornel G a d a c z: *Inwentarz Archiwum Prowincji Krakowskiej Zakonu OO. Kapucynów*. „Arch. Bibliot. kość.” T. 2: 1961 z. 1/2 s. 53—165. Ndb. Lublin 1961 ss. 113, nlb. 1, tabl. 1.

Przez Archiwum Prowincji Krakowskiej Zakonu OO. Kapucynów rozumie autor inwentarza „komórkę organizacyjną przy urzędzie prowincjała w Krakowie, powołaną do prowadzenia, naukowego opracowania, udostępnienia i konserwacji archiwaliów kapucyńskich z terenu prowincji krakowskiej”. Archiwum to przechowuje produkcję aktową szeroko pojętej kancelarii prowincjalskiej oraz archiwa wytworzone przez poszczególne klasztory. Mamy więc tutaj do czynienia ze zbiorem zespołów.

Inwentarz jest ścisłym odzwierciedleniem tak pojętej struktury archiwum przechowującego. Całość poprzedzona krótką przedmową, spisem treści, bibliografią i wykazem skrótów, podzielona została na dwie zasadnicze części, z których pierwsza rejestruje akta zespołu wytworzonego przez urząd prowincjalski i jego agendy, druga zawiera archiwalia zespołów terenowych. Każdy zespół otrzymał odrębny wstęp, w którym autor przedstawił zwięzłe dzieje urzędu aktotwórczego, historię samego archiwum oraz podał kilka uwag o wykonanej pracy inwentaryzacyjnej.

W ramach poszczególnych zespołów akta otrzymały układ rzeczowy według następującego schematu: dokumenty fundacyjne, organizacja i administracja, działalność religijna, działalność kulturalna, sprawy majątkowe, *synopsis exhibitorum* i dzienniki podawcze, kroniki klasztorne oraz rękopisy biblioteczne mające ścisły związek z dziejami klasztoru. Schematu tego nie zastosowano jedynie w odniesieniu do zespołu archiwum oleskiego, którego struktura odzwierciedla system właściwy dla kancelarii austriackiej.

Łącznie rozmiary zespołów wynoszą 25 mb akt. Są to więc w pierwszej części akta prowincjalskie, w drugiej — archiwa klasztorów kapucyńskich w Krakowie, Lwowie, Sędziszowie, Olesku, Rozwadowie, Ostrogu, Kutkorzu, Krośnie, Zamarstynowie i Drohobyczu.

Hieronim Eugeniusz W y c z a w s k i: *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*. Cz. 1: *Dokumenty*. Cz. 2: *Rękopisy*. „Arch. Bibliot. kość.” T. 3: 1961 z. 1/2 s. 25—102; t. 4: 1962 s. 23—225; t. 5: 1962 s. 13—210; t. 6: 1963 s. 17—65 (indeks). Ndb. Lublin 1961—1963 ss. 530, tabl. 1¹⁸.

Zorganizowanie centralnego archiwum obejmującego całość bogatej spuścizny aktowej Bernardynów w Polsce, nastąpiło dopiero w latach 1957—1960, dzięki inicjatywie grupy członków tego zakonu, zrealizowanej ostatecznie pod kierunkiem autora niniejszego *Katalogu*.

Institucja ta posiada obecnie zbiór kilkudziesięciu zespołów, wśród których znajdują się archiwa dawnych prowincji bernardyńskich, skasowanych w zeszłym stuleciu: wielkopolskiej, małopolskiej oraz litewskiej, archiwum dawnej prowincji ruskiej łącznie z jej kontynuacją w prowincji galicyjskiej i obecnie polskiej, oraz zespoły wszystkich klasztorów dzisiejszej prowincji polskiej.

Rozmiary zgromadzonego zasobu sięgają 48 mb, z czego 224 jednostki stanowią dokumenty pergaminowe i papierowe a 1621 — rękopisy.

Katalog poprzedza zwięzły wstęp, w którym zamieszczono uwagi o dzie-

¹⁸ Rec.: Z. Wojaś. *Archeion*. [T.] 43: 1966 s. 272—274.

jach zespołów i ich koncentracji, o genezie i powstaniu pracy oraz o początkach, rozwoju i obecnej strukturze organizacyjnej zakonu bernardyńskiego w Polsce.

Część pierwszą *Katalogu* stanowi opis dokumentów w układzie chronologicznym. W części drugiej zebrane zostały księgi — rękopisy, przy czym wyróżniono trzy działy. W pierwszym znajduje się spuścizna aktowa urzędów prowincjalnych *sensu stricto*, a więc archiwa prowincji wielkopolskiej, małopolskiej, litewskiej, ruskiej z tzw. galicyjską i obecną polską, szcztąkowe zespoły 19 klasztorów zniesionych w XIX w. oraz całe archiwum klasztoru w Krakowie; dział drugi obejmuje archiwa — depozyty 15 klasztorów pozakrakowskich; wreszcie dział trzeci zawiera produkcję aktową 9 klasztorów repatriowanych z dawnych terenów wschodnich Polski.

W układzie katalogu — inwentarza uderza dążność do poszanowania archiwalnej zasady proveniencji, grupowanie akt według kancelarii urzędu, który je wytworzył. W ramach archiwów, z których większość stanowią zespoły zamknięte, zastosowano układ rzeczowy.

Wincenty Urban: *Katalog Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. Rękopisy*. „Arch. Bibliot. kośc.” T. 10: 1965 s. 5—32; t. 11: 1965 s. 5—108; t. 12: 1966 s. 6—74; t. 13: 1966 s. 5—89; t. 14: 1967 s. 5—131; t. 15: 1967 s. 91—248; t. 16: 1968 s. 19—242. Ndb. Lublin 1965—1968 ss. 798.

Opracowany przez biskupa Wincentego Urbana obszerny, liczący 798 stron *Katalog* (inwentarz) *Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, jest pierwszą, jak już wspomniano, tego rodzaju polską publikacją rejestrującą całość zbiorów centralnego archiwum przechowywanego w diecezji. Podnieść też trzeba, że jest to równocześnie poważne osiągnięcie edytorskie czasopisma *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, na którego łamach został on w całości opublikowany.

We wstępie autor omówił wybrane zagadnienia z dziejów archiwum, poświęcając więcej uwagi roli kapituły katedralnej w opiece nad aktami w ciągu stuleci oraz ich losom w okresie ostatniej wojny, a także ponownej organizacji zbiorów po r. 1945.

Rzeczowy układ inwentarza archiwum odzwierciedla ściśle dzisiejszą strukturę jego zasobu, ukształtowaną zresztą w okresie administracji niemieckiej. W układzie akt pominięto całkowicie zasadę proveniencji kancelaryjnej i zespołowej przynależności, zastosowano natomiast podział rzeczowy całego zasobu, wyróżniając dwa działy: dokumentów i rękopisów. *Katalog* dotyczy jedynie tych ostatnich. Wykaz dokumentów wraz z ich rejestrami przygotowuje autor do odrębnej publikacji.

Rękopisy, zgodnie z układem archiwum, dzielą się w *Katalogu* na dwie części, a każda z nich rozpada się na grupy akt. Część pierwsza zawiera akta odnoszące się do ogólnej historii diecezji, akta dotyczące biskupów oraz instytucji i urzędów diecezjalnych, kapituły, kolegiat, klasztorów i parafii, materiały dotyczące historii Śląska oraz *varia*. Część druga, zasadnicza, zawiera archiwalia wytworzone przez powyższe oraz inne organa aktotwórcze.

Marian Friedberg: *Inwentarz Archiwum Miasta Kazimierza pod Krakowem*. Warszawa 1966 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 274, nlb. 2, tabl. 2. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego¹⁹.

W latach 1907—1915 opublikowany został pod redakcją S. Krzyzanowskiego dwutomowy *Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa*,

¹⁹ Rec.: A. Kamiński. *Archeion*. [T.] 47. 1967 s. 236—239.

który objął dokumenty pergaminowe oraz księgi i akta wchodzące w skład zespołu archiwalnego staropolskiego Krakowa. Publikacja ta świadomie pominała księgi oraz akta Kazimierza i Kleparza oraz jurydyk otaczających miasto, a włączonych do niego na przełomie XVIII i XIX stulecia. Obecnie dzięki pracom M. Friedberga, Z. Wenzel-Homeckiej, Z. Wojasa oraz W. Kollaka luka ta została zapełniona.

Inwentarz Archiwum Miasta Kazimierza poprzedził Friedberg wyczerpującym wstępem (s. 9—79), w którym znakomity archiwista przedstawił zarys dziejów miasta, a więc jego lokację w r. 1335, położenie i zabudowanie, ludność i jej zajęcia, wreszcie osobliwy stosunek prawny między Kazimierzem a Stradomiem, ujawniającym tendencje do usamodzielnienia się. Dokonał także analizy zawartości zespołu, opisał jego granice chronologiczne i terytorialne, rozmiary, stan zachowania, przedstawił dzieje archiwum kazimierskiego oraz prace nad jego uporządkowaniem oraz inwentaryzacją.

Cezury chronologiczne zespołu zamykają się w latach 1335—1802, które wyznaczają zarazem historię Kazimierza jako osobnego miasta.

Oddzielnie zgrupowano w inwentarzu dokumenty oraz księgi i fascykuły akt luźnych. Jeśli chodzi o dokumenty, to autor uwzględnił jedynie te, które znajdują się obecnie w Archiwum Państwowym w Krakowie (razem 208 jednostek). Ugrupowane zostały według odbiorców, w porządku analogicznym do układu ksiąg, a więc: wystawione dla samego miasta, dla cechów rzemieślniczych, dla różnych mieszczan, dla szpitali, dla kościołów i parafii. Te ostatnie odnoszą się do Kanoników regularnych przy kościele Bożego Ciała, kościoła parafialnego św. Jakuba, Augustianów przy kościele św. Katarzyny, Bernardynek u św. Agnieszki na Stradomiu i Paulinów na Skałce. Łącznie stanowią niewielki jedynie fragment odpowiednich zespołów kościelnych.

Księgi i fascykuły akt luźnych liczą łącznie 893 jednostki archiwalne. W inwentarzu kolejno zostały wyszczególnione akta własne miasta, wyprodukowane przez jej kancelarię, a więc: księgi i akta rady miejskiej, księgi spraw prowadzonych przed sądem ławniczym i przed sądem wójtowskim, księgi i rejestry rachunkowe oraz podatkowe. Oddzielnie zebrano produkcję aktową, która nie wyszła z kancelarii miejskiej. Są to księgi i akta stowarzyszeń i instytucji działających na terenie miasta i mających pewne strukturalne powiązania z organizmem miejskim. Znajdują się wśród nich pewne *ecclesiastica*: akta szpitali oraz archiwalia kilku kościołów i klasztorów kazimierskich.

Inwentarz Archiwum Miasta Kazimierza jest pod względem edytorskim dziełem niemal doskonałym, mogącym służyć za dobry wzorzec dla podobnych opracowań. Autor, zresztą z wielu powodów, był szczególnie predestynowany do zrealizowania tego przedsięwzięcia. Nie bez znaczenia była też okoliczność, że sam opublikował uprzednio obszerne studium na temat kancelarii miasta Kazimierza²⁰.

Zofia Wenzel-Homecka, Zbigniew Wojaś: *Inwentarz Archiwum Miasta Kleparza pod Krakowem 1366—1794*. Warszawa 1968 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 100. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego.

Inwentarz Archiwum Miasta Kleparza obejmuje swym zasięgiem akta tego zespołu z lat 1366—1794. Są to daty związane z nadaniem miastu dokumentu

²⁰ Por. M. Friedberg: Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335—1802. *Archeion*. [T.] 36: 1962 s. 137—170.

lokacyjnego przez Kazimierza Wielkiego oraz z włączeniem Kleparza do Krakowa. Zasięg terytorialny akt jest szerszy niż na to wskazuje nazwa zespołu, ponieważ częściowo obejmuje także tereny sąsiednich osad: Biskupie, Błonie, Pędzichów i Szlak. Zespół liczy 162 jednostki archiwalne (6,40 mb), 46 dokumentów pergaminowych przechowywanych w zbiorach oddzielnych oraz 6 jednostek akt depozytowych, co stanowi łącznie 214 jednostek fizycznych. Archiwum w ciągu wieków poniosło znaczne straty. Zagięły np. akta radzieckie do r. 1539 i wójtowskie z pierwszej połowy ostatnich 30 lat wieku XV. Niemal w całości zagięły akta z pierwszej połowy XVII stulecia.

Prace porządkujące i inwentaryzacyjne nad zespołem kleparskim podjęła na większą skalę w latach 1929—1930 archiwistka Krystyna Waligórska, wzorując się na wydanym pod redakcją Stanisława Krzyzanowskiego *Katalogu Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa*. Pracę w znacznym stopniu posunął naprzód w okresie II wojny światowej M. Friedberg, lecz dopiero inicjatywa Z. Wenzel-Homeckiej i Z. Wojasa, podjęta w latach 1957—1958, doprowadziła do uporządkowania zespołu a w końcu do niniejszej publikacji.

Podobnie jak w *Inwentarzu Archiwum Miasta Kazimierza* M. Friedberga wyróżniono w układzie pracy dwie części: dokumenty oraz księgi i fascykuły akt luźnych. W pierwszym dziale zlokalizowano dokumenty wystawione dla miasta Kleparza i ogółu jego mieszkańców, dla cechów rzemieślniczych, dla różnych mieszczan, wreszcie dla kościołów i szpitali, wśród których najczęściej znajdują się zapisy prywatne na rzecz kościołów, duchowieństwa, służby kościelnej oraz darowizny na cele szpitalne. W części drugiej wyszczególnione zostały kolejno: księgi i akta sądów ławniczego i wójtowskiego, księgi i akta urzędu rady, akta władz zwierzchnich dotyczące Kleparza, akta cechów kleparskich, akta prywatne mieszczan a w końcu akta szpitali i kościołów. Te ostatnie pochodzą z lat 1440—1823 i zawierają fragmenty archiwaliów kolegiaty św. Florianiana, kościoła św. Filipa i Jakuba, kościoła św. Krzyża, szpitala przy kaplicy św. Szymona i Judy oraz kościoła i szpitala św. Walentego. Oczywiście akta te nie należą ściśle do archiwum miejskiego, legitymują się różną proveniencją a obecność ich w archiwum kleparskim jest przypadkowa.

Inwentarz poprzedzony został obszernym wstępem (s. 5—43), w którym znalazł się zarys dziejów Kleparza, charakterystyka kancelarii miejskiej, opis i dzieje zespołu oraz obraz prac nad jego uporządkowaniem i zinwentaryzowaniem. Publikację zamyka konkordancja dawnych i nowych sygnatur archiwalnych.

2. INWENTARZE ZESPOŁÓW

Jadwiga Jankowska: *Archiwum Główne Akt Dawnych*. T. 1, z. 1: *Akta Komisji Policji Obojga Narodów i Policji Koronnej 1791—1794*. Warszawa 1949 Wydawnictwo Naczelnej Dyrekcji Archiwów ss. 39. Archiwa Polskie. Inwentarze. Nr 1.

Komisja Policji, powołana do życia po ogłoszeniu Konstytucji Trzeciego Maja, była w latach 1791—1794 swego rodzaju ministerstwem spraw wewnętrznych. Ogłoszony przez J. Jankowską inwentarz spuścizny archiwalnej tego urzędu jest pierwszym wydrukowanym po ostatniej wojnie polskim inwentarzem.

Pracę nad porządkowaniem i inwentaryzacją akt Komisji Policji rozpoczęła autorka w r. 1936, sporządzając wówczas całościowy wykaz tego zespołu, przechowywanego w Archiwum Głównym a rozbitego na dwa od-

rębne działy: Komisja Policji i Archiwum Królestwa Polskiego. Pierwszy z nich (wraz z inwentarzem) spłonął we wrześniu 1944 r., drugi natomiast ocalał, i przechowywany w okresie wojny na Jasnej Górze, wrócił w r. 1946 do zbiorów Archiwum Głównego. Autorce udało się na podstawie zachowanych notatek odtworzyć inwentarz z r. 1936. Publikacja rejestruje w konsekwencji całość archiwum Komisji Policji i posiada w pewnej mierze charakter inwentarza idealnego.

Pierwsza część rejestruje akta Komisji Policji Obojga Narodów od lipca 1791 do końca r. 1792, część druga — akta Komisji Policji Koronnej, do której włączono również produkcję kancelaryjną „Jurysdykcji Marszałkowskiej” od r. 1793 do połowy kwietnia 1794. Obie części otrzymały identyczne podziały na akta ekonomiczne, sądowe i rachunkowe.

W porównaniu z r. 1936 ze 143 jednostek archiwalnych zachowało się jedynie 69, a więc straty wyniosły ok. 50% całości zasobu. Mimo to, pozostały interesujące materiały do historii gospodarczej miast oraz do dziejów opieki społecznej w Polsce. W sumie zachowane akta mogą przyczynić się do wyświetlenia niejednej zagadki z dziedziny ustroju i działalności władz ogólnej administracji państwowej w ostatnich latach istnienia Rzeczypospolitej. Dla archiwisty zaś, zdaniem autorki, jest to pokaźny materiał do badań nad organizacją kancelarii urzędów z epoki reform stanisławowskich. Temu resztą zagadnieniu poświęciła autorka nieco uwagi we wstępie do inwentarza, omawiając m. in. organizację i kompetencje władz oraz załączając wykres ilustrujący ich strukturę organizacyjną.

Ludwik Łysiak, Anna Ptaśnikowa, Helena Zajacowa: *Inwentarz Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego (1914—1920)*. Wstępem poprzedził Ludwik Łysiak. Warszawa 1958 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 138 nlb. 2. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego²¹.

Inwentarz Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego, odzwierciedlający fragment materiału źródłowego do dziejów kształtowania się II Rzeczypospolitej, powstał w latach 1953—1955 jako owoc pracy zespołu archiwistów krakowskich: L. Łysiaka, A. Ptaśnikowej i H. Zajacowej, przy czym pierwszy z nich jest też autorem obszernego wstępu (s. 5—67). Na podstawie szeroko wykorzystanej literatury przedmiotu oraz na własnej obserwacji produkcji aktowej zostały tutaj obszernie omówione początki i rozwój, a szczególnie liczne zmiany strukturalne, jakie przechodził Naczelny Komitet Narodowy w latach 1914—1916. Najwięcej uwagi poświęcił autor Departamentowi Wojskowemu. Okoliczność ta uzasadniona jest faktem, że z kancelarii tej agendy zachowało się łącznie 379 jednostek archiwalnych, co stanowi niemal połowę całego obecnego zasobu aktowego Komitetu. Zasadnicza aktywność tego urzędu wygasa właściwie już w końcu r. 1916, a lata 1917—1920 stanowią okres jego systematycznej likwidacji. W tym też czasie następuje w Krakowie planowe gromadzenie spuścizny kancelaryjnej.

Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego, zdaniem L. Łysiaka, należy określić jako grupę zespołów, gdyż tworzy „grupę materiałów o zawilej budowie, będącej wynikiem skomplikowanej struktury organizacyjnej i rozległego zakresu działania, z szeregiem równorzędnych i samodzielnych kancelarii”. Tego rodzaju klasyfikację z archiwalnego punktu widzenia determinuje poza tym fakt, że w omawianym archiwum znajdują się registry wielu instytucji i organizacji, które z pewnością są samodzielnymi zespołami,

²¹ Rec.: T. Menceł. *Archeion*. [T.] 34: 1961 s. 201—205.

związanymi z resztą zasobu aktowego analogią treści i pochodzenia. Dwie pozostałe ewentualności, mianowicie pojęcie zbioru i zespołu złożonego nie byłyby, zdaniem autora, adekwatne w oddaniu rzeczywistości tego archiwum.

Inwentarz wymienia łącznie 834 jednostki archiwalne, co stanowi ok. 40 mb akt. Warto dodać, że w chwili rozpoczęcia prac porządkowych archiwum liczyło ok. 100 mb akt i ksiąg. Dokonane jednak na szeroką skalę brakowanie spowodowało zmniejszenie zespołu o ok. 60%.

W układzie inwentarza kolejno wyliczone zostały akta poszczególnych jednostek organizacyjnych, a więc: prezydium, departamentów (wojskowego, organizacyjnego, skarbowego, opieki), komitetów opiekuńczych, wreszcie zbiory.

Jeśli chodzi o zróżnicowanie treściowe, to występują w inwentarzu zasadniczo trzy grupy materiałów: o treści politycznej, wojskowej i organizacyjnej. Obszerną charakterystykę zawartości omawianego zasobu podali autorzy inwentarza już uprzednio w odrębnej pracy pt. *Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego (1914—1920)*²².

Hanna Dymnicka: *Inwentarz Akt Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z lat 1907—1953*. „Biul. Archiwum PAN”. Nr 1: 1959 s. 21—77.

Opracowany przez H. Dymnicką *Inwentarz Akt Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* (TNW) rejestruje całokształt zachowanej spuścizny kancelaryjnej tej instytucji z lat 1907—1953, stanowiącej naczelną placówkę naukową w Królestwie Polskim, a po uzyskaniu niepodległości — drugą w kraju, obok Polskiej Akademii Umiejętności. Zespół akt TNW przechowywany jest obecnie w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie a uporządkowany i zinwentaryzowany został w latach 1954—1955.

Całość spuścizny liczy 309 jednostek, co stanowi 6,5 mb akt. Są znaczne luki, spowodowane zniszczeniami wojennymi. Jest to zespół jednorodny, w skład którego nie wchodzi żadne akta odziedziczone. Autorka inwentarza informuje, że akta zespołu TNW nie stanowią pełnego materiału do dziejów Towarzystwa w ciągu jego 46 lat istnienia. Do okresu lat 1907—1939, na który przypadała szczególnie ożywiona działalność tej instytucji, zachowała się jedynie połowa materiału aktowego.

Autorka przyjmując zasadę, że układ zespołu winien łączyć zgodność struktury organizacyjnej z uwzględnieniem funkcji TNW, wydzieliła z całej spuścizny 13 grup archiwalnych, wysuwając na czoło akta o większym ciężarze gatunkowym, dotyczące działalności naukowej Towarzystwa. W dalszych grupach znalazły się akta administracyjno-gospodarcze, jako produkt funkcji usługowych w stosunku do czynności podstawowych. Za materiały największej wagi, zdaniem H. Dymnickiej, należy uważać protokoły zebrań ogólnych i zarządu (grupa II i III) oraz całą korespondencję ogólną (grupa VI), dosyć dobrze zachowane i zawierające najwięcej danych do odtworzenia całokształtu działalności TNW.

Co do układu wewnętrznego w obrębie poszczególnych jednostek, to akta z lat 1907—1939 mają układ chronologiczny, akta z lat 1945—1953 ułożone zostały alfabetycznie według pierwszych liter haseł lub chronologicznie.

We wstępie do inwentarza autorka omówiła dzieje ustrojowe TNW, dzieje zespołu akt, charakterystykę i zawartość zespołu, przedstawiła metody porządkowania i inwentaryzacji oraz wskazała na materiały wykorzystane przy opracowaniu zagadnień wstępnych.

²² L. Łysiak, A. Płaśnikowa, H. Zającowa: *Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego 1914—1920*. *Studia Źródłozn.* [T.] 3: 1958 s. 139—152.

Danuta Rederowa: *Inwentarz Archiwum Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815—1872*. Kraków 1959 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 47. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie²³.

Towarzystwo Naukowe Krakowskie (TNK), działające w Krakowie w latach 1815—1872, założone zostało z inicjatywy rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Walentego Litwińskiego i stawiało sobie za cel przyczynienie się „do pomnożenia wszelkich nauk, rozszerzenia światła, rozkrzewienia sztuki, przemysłu i kunsztów w narodzie”. Zlikwidowane w r. 1872 dało podstawy założonej w r. 1873 Akademii Umiejętności.

Opracowany przez D. Rederową *Inwentarz Archiwum TNK* obrazuje całość zachowanej produkcji aktowej tej instytucji z całego okresu jej działalności. W sumie zespół ten obejmuje 83 jednostki, co stanowi ok. 2 mb ksiąg i akt. *Inwentarz* rejestruje akta Towarzystwa przechowywane obecnie w Archiwum PAN w Krakowie.

Całość akt zespołu ujęto w osiem grup tematycznych: statuty, członkowie, księgi protokołów posiedzeń, rękopisy prac, korespondencja kancelarii głównej, inwentarze ruchomości, księgi buchalteryjne, akta poszczególnych oddziałów i komisji. Większość materiału archiwalnego stanowią akta luźne.

Krytyka naukowa przyjęła publikację D. Rederowej z zadowoleniem, gdyż zespół akt TNK zawiera materiał o pierwszorzędnej wartości, zarówno dla badań nad dziejami samego Towarzystwa i krakowskiego ośrodka naukowego, jak i dla nauki polskiej w ogóle. Podniesiono jednak kilka niedociągnięć tej pracy, np. wątpliwości budzi ujęcie wstępu do *Inwentarza*, różniące się zasadniczo od obowiązujących w tym względzie zasad. Nie omówiono np. problemu prac porządkowych, strat zespołu, zagadnienia kancelarii, podano natomiast szereg luźnych faktów z dziejów samego Towarzystwa. Podniesiono też zastrzeżenia co do celowości rozbijania tak skromnego ilościowo inwentarza na kilka grup tematycznych, tym bardziej, że tytuły akt niejednokrotnie nie odpowiadają ich zawartości.

Helena Piskorska: *Inwentarz Akt i Zbiorów Archiwalnych Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. Toruń 1961 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 47, nlb. 1. Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. R. 64: 1960 z. 1²⁴.

Towarzystwo Naukowe w Toruniu (TNT) rozpoczęło swoją działalność w roku 1875 i najogólniej mówiąc wytyczyło sobie dwa zadania: „pielegnowanie nauk i umiejętności” oraz „zbieranie pamiątek, zabytków i przedmiotów naukowych”. Opracowany przez H. Piskorską *Inwentarz* jest obrazem tej działalności w latach 1875—1951.

We wstępie omówione zostały zagadnienia powstania i organizacji TNT, dzieje i zawartość zespołu archiwalnego, metody porządkowania i inwentaryzacji oraz powstanie pozazespołowej, luźnej kolekcji akt i dokumentów.

Część pierwsza *Inwentarza* zawiera opis właściwego zespołu akt, wytworzonego przez kancelarię TNT do r. 1951. Jest to 145 jednostek archiwalnych (3 mb akt). Autorka, nie dysponując planem registratury akt, ustaliła w *Inwentarzu* następującą ich kolejność: statuty, sprawy zarządu i protokoły zebrań, korespondencja, sprawy biblioteczne i wydawnicze, sprawy finansowe. Ważniejsze materiały z pierwszych lat działalności Towarzystwa zaginęły.

²³ Rec.: B. Ratusiński: *Kwart. hist.* R. 67: 1960 nr 2 s. 514—515.— Tenże: *Studia źródłozn.* [T.] 6: 1961 s. 162—1964.

²⁴ Rec.: E. Tomaszewski. *Biul. Archiwum PAN*. Nr 5: 1962 s. 120—124.— Tenże. *Kwart. Hist. Nauki*. R. 8: 1963 nr 1 s. 113.

Wykaz zgromadzonych przez TNT dokumentów i akt różnej proveniencji podała Piskorska w drugiej części publikacji. Gromadzone przypadkowo, zawierają w sobie akta urzędowe oraz papiery prywatne i nie tworzą jednolitej całości. Na uwagę zasługują na tym miejscu przede wszystkim *ecclesiastica* tego zbioru, liczące łącznie 53 jednostki. Są to: akta dziekana lubawskiego z lat 1734—1843, akta parafii Grabowo (1664—1845), akta delegata biskupiego do spraw szkolnych (1778—1852), akta poklasztorne (1366—1875), akta luźnej kolekcji, zawierającej m. in. szczątkowe archiwalia kilku parafii pomorskich. Z innych fragmentarycznych zespołów wymieniono akta miejskie Nowego, Tczewa, Lubawy, Śremu, Kamieńca, gimnazjum w Chojnicach oraz akta rodzinne Skórzewskich z lat 1560—1851 i Mierosławskich z lat 1637—1873. Z całej tej grupy rękopiśmiennej kolekcji wyodrębniła autorka 57 dokumentów pergaminowych i papierowych z lat 1587—1879, tworząc z nich odrębny zbiór w układzie chronologicznym.

Inwentarz Akt Ludowego Wojska Polskiego z lat 1943—1945. Cz. 1 i 2: Jednostki bojowe. Przygot. do druku zespół. Red. Juliusz Malczewski, Wincenty Romanowski, Mieczysław Wrzosek, pod og. kier. Leszka Lewandowicza. Warszawa 1961 ss. 382, 387—686. Centralne Archiwum Wojskowe. Seria 1.

Zespół pracowników Centralnego Archiwum Wojskowego rozpoczął niniejszym wydawnictwem publikację serii inwentarzy akt wytworzonych przez formacje Wojska Polskiego w latach 1943—1945. Polska historiografia wojskowa nie dysponuje w tym przedmiocie odpowiednimi wzorami, toteż pionierski charakter publikowanego *Inwentarza* jest niewątpliwy, a osiągnięcia metodyczne wzbogacają w dużej mierze piśmiennictwo historyczne, wojskową zaś archiwistykę w szczególności.

Inwentarz obejmuje 330 zespołów. Przez pojęcie zespół, w odniesieniu do akt Ludowego Wojska Polskiego, autorzy *Inwentarza* rozumieją „akta wytworzone przez instytucje, jednostki i zakłady wojskowe posiadające samodzielny charakter, co objawiało się w posiadaniu przez te formacje samodzielnego etatu, samodzielnej pozycji w budżecie państwowym, własnej pieczętki służbowej oraz własnej kancelarii” (s. 13).

W obszernym i wyczerpującym wstępie J. Malczewski i M. Wrzosek podali szereg informacji na temat organizacji i szlaku bojowego Wojska Polskiego, o dziejach zespołów akt, podjęli również próbę dokonania ich charakterystyki archiwalnej, omówili zawartość poszczególnych zespołów oraz metody porządkowania.

Chronologiczne granice zinwentaryzowanych zespołów są bardzo niejednolite. Fakt ten został określony stopniowym rozwojem organizacyjnym poszczególnych instytucji, jednostek i zakładów wojskowych, formujących się lub zanikających na całej przestrzeni lat 1943—1945.

Maria Wrzosekowa: *Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949—1951) w Archiwum PAN.* „Biul. Archiwum PAN”. Nr 5: 1962 s. 23—70.

Zespół pod nazwą Pierwszy Kongres Nauki Polskiej przechowywany jest w Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Obejmuje 386 jednostek, tj. ok. 10 mb akt. Wstęp informuje o powstaniu i działalności tego organizmu oraz o charakterze wytworzonych przezeń akt.

Inwentarz w przeważającej mierze rejestruje akta w porządku, jaki nadano im w kancelarii Biura Kongresu. W zespole wyodrębniono: akta Kancelarii i Wydziału Ogólnego oraz czterech wydziałów pozostałych: Koordynacji i Dokumentacji, Informacyjno-Prasowego, Administracyjno-Gospodarczego i Finansowego.

Anna Żeleńska-Chełkowska: *Inwentarz Akt Senatu i Władz Nadrzędnych oraz Wydziałów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1796—1849*. Kraków 1962 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. XII, 142, nlb. 1, tabl. 1. Uniwersytet Jagielloński. Inwentarze i Katalogi Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego pod red. Henryka Barycza. Seria B. T. 1²⁵.

Publikacja ta jest pierwszą z serii inwentarzy mających stanowić „munera saecularia, które pracownicy archiwum pragną złożyć w hołdzie i w miłości dla swej *Almae Matris* w rocznicę sześćsetlecia jej założenia” — napisał w przedmowie H. Barycz.

Wydawnictwo składa się z dwóch samodzielnych części, poprzedzonych oddzielnymi wstępami, z których pierwsza obejmuje *Inwentarz Akt Senatu i Władz Nadrzędnych Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1796—1849*, druga — *Inwentarz Akt Wydziałów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1803—1849*.

Zespół Akt Senatu i Władz Nadrzędnych liczy 610 jednostek, co wynosi 36 mb. Większość stanowią akta luźne. Data początkowa zespołu, tzn. rok 1796, to równocześnie początek rządów austriackich w Krakowie, końcową — wyznacza rozporządzenie Wiedeńskiego Ministerstwa Oświaty z 30 IX 1849 o tymczasowej reorganizacji Uniwersytetu. W zespole wyróżniono osiem działów rejestrujących kolejno: dzienniki podawcze, protokoły posiedzeń, sprawy ogólnouniwersyteckie, finanse i majątki, administracja, wydziały (tutaj m. in. Wydział Teologiczny), studenci, szkolnictwo niższe i średnie pod zwierzchnictwem UJ.

Inwentarz Akt Wydziałów, zamieszczony w drugiej części niniejszej publikacji, rozpoczyna się wykazem akt Wydziału Teologicznego. Archiwalia tego wydziału uporządkował i przygotował do inwentaryzacji dr Karol Lewicki. Liczą one obecnie 30 jednostek i zawierają: dzienniki podawcze i protokoły posiedzeń, sprawy ogólnowydziałowe, sprawy katedr (Pisma św. i języków wschodnich, historii kościelnej, dogmatyki, teologii moralnej, teologii pastoralnej), akta odnoszące się do studentów, dotyczące stopni naukowych i innych spraw. W podobny sposób opisane zostały w *Inwentarzu* akta Wydziału Prawa (69 jednostek), Lekarskiego (101), Filozoficznego (93).

Niektóre archiwalia, sięgające XVII w., jak informuje autorka, znajdują się poza zasięgiem archiwum i w dalszym ciągu pozostają w gestii i opiece niektórych zakładów uniwersyteckich. Należy do nich np. Obserwatorium Astronomiczne, dysponujące aktami od r. 1792. Akta te nie zostały objęte *Inwentarzem*.

Józef Zieliński: *Inwentarz Akt Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849—1939*. Kraków 1963 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 128, nlb. 2. Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa Jubileuszowe. T. 4. Inwentarze i Katalogi Uniwersytetu Jagiellońskiego pod red. Henryka Barycza. Seria B. T. 2²⁶.

Niniejszy *Inwentarz*, opracowany przez J. Zielińskiego, jest w pewnej mierze kontynuacją omówionej wyżej pracy A. Żeleńskiej-Chełkowskiej. Publikacja J. Zielińskiego jest jednak bardziej ograniczona i rejestruje jedynie zespół Akt Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres

²⁵ Rec.: K. Konarski. *Archeion*. [T.] 39: 1963 s. 259—261.— B. Ratusiński. *Prz. hist.* T. 35: 1964 z. 2 s. 333—335.— E. Tomaszewski. *Kwart. Hist. Nauk.* R. 10: 1965 nr 3 s. 394—401.

²⁶ Rec.: P. Bańkowski. *Archeion*. [T.] 40: 1964 s. 323—326.— B. Ratusiński. *Kwart. hist.* R. 71: 1964 nr 3 s. 824—826.

1849—1939. Materiał ten jest niezwykle cenny, gdyż z racji zniszczenia jakiemu uległy w czasie ostatniej wojny archiwa innych uniwersytetów, jest niemal wyłącznym, zawierającym materiał źródłowy do dziejów szkolnictwa wyższego w zaborze austriackim. Zdanie to odnosi się w dużej mierze także do okresu międzywojennego.

We wstępie omówił autor cztery zasadnicze zagadnienia: organizację Uniwersytetu Jagiellońskiego, organizację jego kancelarii i archiwum, porządkowanie zbiorów i ich inwentaryzację oraz przeprowadził charakterystykę zespołu.

Opisane akta senatu z lat 1849—1939 wynoszą łącznie 1426 jednostek, co stanowi w sumie ok. 160 mb akt i ksiąg.

W układzie *Inwentarza* autor oparł się na tzw. zasadzie wolnej proweniencji, odstępując tym samym od zasady proweniencji kancelaryjnej. Wychodząc z tego rodzaju założeń oraz biorąc pod uwagę przede wszystkim kryteria rzeczowe, archiwum senackie w omawianym okresie podzielone zostało na dwa podzespoły, z których pierwszy otrzymał nazwę „organizacja, nauka i nauczanie”, drugi — „majątek, finanse, gospodarka”. Obydwa podzespoły podzielono na dziewięć działów. W dziale piątym znajdujemy m. in. senackie akta dotyczące Wydziału Teologicznego.

Warto na tym miejscu dodać, że opublikowane dwa tomy inwentarza spuścizny aktowej Wszechnicy Jagiellońskiej uzupełnione zostały w r. 1965 cennym studium poświęconym wyłącznie historii archiwum tej uczelni na przestrzeni 650-lecia jej istnienia²⁷.

Hanna Dymnicka, Maria Wrzoskowa: *Inwentarz Akt Polskiego Towarzystwa Historycznego z lat 1923—1939*. „Biul. Archiwum PAN”. Nr 6: 1963 s. 39—79.

Na zespół akt Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH), który jest przedmiotem niniejszego *Inwentarza*, składają się archiwalia Zarządu Głównego PTH oraz akta redakcji *Kwartalnika Historycznego* z okresu międzywojennego, szczególnie z lat 1923—1939, a także fragmenty akt wcześniejszych z lat 1886—1914. Archiwalia te do r. 1957 przechowywane były przez Bibliotekę Lwowskiego Oddziału Ukraińskiej Akademii Nauk, odzyskane następnie przez władze PTH, przekazane zostały w depozyt Archiwum Polskiej Akademii Nauk i tutaj stały się przedmiotem szczegółowych prac inwentaryzacyjnych, których wynikiem jest *Inwentarz*, opracowany przez H. Dymnicką i M. Wrzoskową.

Strukturalno-funkcjonalny układ zespołu uwzględnia wewnętrzną organizację Towarzystwa i kierunki jego działalności. Rozmiar spuścizny wynosi 267 jednostek.

Część pierwsza *Inwentarza* opisuje akta Zarządu Głównego PTH oraz jego oddziałów terenowych (statuty, protokoły, sprawozdania, korespondencja, akta komisji, zjazdów, akta finansowe); część druga rejestruje zachowane materiały redakcyjne *Kwartalnika Historycznego*.

Stanisława Mika: *Inwentarz Akt Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie [1854] 1872—1939 [1943]* Warszawa 1965 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 44. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego.

Inwentarz Akt Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie przedstawia

²⁷ Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Red. Henryk Barycz. Kraków 1965 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 158, nlb. 2. Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa Jubileuszowe. T. 22.

ważny fragment podstawy źródłowej do studiów nad historią górnictwa w zachodniej Małopolsce na przełomie XIX i XX w. Po uporządkowaniu zespół liczy obecnie 417 jednostek archiwalnych. Akta posiadają pewne luki. Zagięła np. tzw. stara registratura, obejmująca lata 1872—1886, z wyjątkiem ksiąg kancelaryjnych i górniczych. W minimalnym tylko stopniu zachowały się akta wytworzone przez urząd po r. 1932.

Autorka przyjęła w *Inwentarzu* układ rzeczowy, zaprowadzony w kancelarii urzędu już w r. 1885.

Do zespołu Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie dołączono także akta kilku zespołów szczytkowych (razem 18 jednostek), które również zostały zarejestrowane w inwentarzu. Są to akta: Kasy Brackiej w Niedzielskich z lat 1868—1913, Biura Rozdzielczego Środków Żywności przy Okręgowym Urzędzie Górniczym w Krakowie (1918—1923), Urzędu Górniczego w Krakowie z okresu okupacji (1940—1943).

Mieczysław Motaś: *Inwentarz Akt Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa (1918—1922)*. Warszawa 1965 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 261, nlb. 1. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Inwentarz zawiera wykaz produkcji aktowej Kancelarii Naczelnika Państwa od chwili jej powołania do życia (11 XII 1918) do r. 1922. Spełniając w praktyce rolę urzędu pomocniczego naczelnika, kancelaria „przyjmowała i załatwiała korespondencję skierowaną do władzy najwyższej przez organy urzędowe oraz instytucje i osoby prywatne, z wyjątkiem pism wpływających do Wojskowej Administracji Generalnej, oraz przedstawiała naczelnikowi „akty ustawodawcze i rządowe, wymagające w myśl ustaw obowiązujących zatwierdzenia władzy najwyższej”. Kancelaria przestała działać 14 XII 1922, w którym to dniu nastąpiło przekazanie władzy przez naczelnika nowoobranemu prezydentowi Rzeczypospolitej. Akta tego urzędu przejął początkowo Wydział Archiwów Państwowych, później Archiwum Akt Dawnych a w r. 1930 Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Zespół liczy obecnie 304 jednostki archiwalne. *Inwentarz*, jak informuje autor, „jest w zasadzie wiernym odbiciem rzeczowego układu akt, jaki zastosowany był w kancelarii tego urzędu, mimo jego niewątpliwych niedociągnięć”. W miejsce jednak trójczłonowej sygnatury dawnej zastosowano w *Inwentarzu numerus currens*.

Podział na 20 rozdziałów odpowiada poszczególnym działom rzeczowym wyszczególnionym w zespole. Autor dokonał we wstępie dosyć szczegółowego przeglądu jego zawartości treściowej, uwypuklając ważniejsze i przydatne do badań naukowych momenty. Jest to niewątpliwie niezwykle cenny materiał do studiów nad kształtowaniem się II Rzeczypospolitej. Pozycje nr 287—288 dotyczą spraw kościelnych i wyznaniowych. Pierwsza odnosi się do spraw majątkowych i organizacyjnych Kościoła rzymskokatolickiego, druga zawiera korespondencję na temat zachowania świąt żydowskich oraz otwarcia bożnicy w Pińsku.

Inwentarz uzupełnił M. Motaś obszernym indeksem osobowym (s. 48—261), zawierającym nazwiska osób mianowanych, dymisjonowanych i odznaczonych oraz występujących w protokołach posiedzeń kapituł orderowych.

Mieczysław Chojnacki: *Inwentarz Akt Komisji Rządowej Wojny 1814—1858*. Warszawa 1967 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 88. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Po burzliwych dziejach i zmieniających się archiwach przechowujących, zespół ocalałych akt Komisji Rządowej Wojny z lat 1814—1858 przejęło ostatecznie Archiwum Główne Akt Dawnych, gdzie w r. 1958 został on gruntownie zinwentaryzowany. Dzięki pracy M. Chojnackiego otrzymaliśmy ostatnio publikację tego inwentarza.

Archiwum wytworzone przez Komisję Rządową Wojny, która była jedynym organem administracyjnym, podległym całkowicie głównej kwaterze wielkiego księcia Konstantego, jest przede wszystkim doskonałym źródłem do poznania dziejów organizacji wojska, administracji centralnej i pułkowej (wiadomości o etatach, sądownictwie, szkolnictwie, karności, sprawach sanitarnych). Akta te nie dostarczają materiałów do badań nad zagadnieniami wielkiej strategii, są jednak niewątpliwie interesującym źródłem dla badacza dziejów wojskowości. W archiwaliach tych uwidacznia się szczególnie, zdaniem M. Chojnackiego, jak wszechstronną i zasadniczą rolę w wojskowości Królestwa Polskiego odgrywał sam książę Konstanty, który zasypywał komisję ogromną ilością pisemnych rozkazów i decyzji.

Całość akt objętych *Inwentarzem* tworzy zasadniczy zespół pn. Komisja Rządowa Wojny oraz siedem zespołów szczątkowych, obejmujących pozostałe militaria Królestwa Polskiego. Stanowi to łącznie 624 zinwentaryzowane pozycje archiwalne, tj. ok. 20 mb akt. W porównaniu ze stanem ilościowym z r. 1939 ocalało ok. 20%, a w porównaniu ze stanem z r. 1860 — 0,9% akt.

Autor, porządkując całą spuściznę, usunął dezorganizację archiwaliów, spowodowaną na początku XX w. przez archiwistów rosyjskich, i po zapoznaniu się z organizacją komisji przywrócił jej produkcji aktowej układ zbliżony do pierwotnego.

Główną część publikacji zajmuje inwentarz zasadniczego zespołu, mianowicie Komisji Rządowej Wojny. Zgodnie ze strukturą działania urzędu, wyróżniono akta sekretariatu generalnego oraz trzech dyrekcji: materiałów, zdrowia i rachunkowości, w ramach których uwidoczniony jest podział na wydziały i biura. Wspomniane już zespoły szczątkowe obejmują kolejno: Biura po b. Komisji Rządowej Wojny z lat 1831—1858, Komitet Artylerii i Inżynierii (1817—1830), Sztab Główny (1817—1830), Żandarmeria (1817—1818), Kozacy Kordonu Granicznego (1822—1828), Archiwum Sztabu Gubernatora m. st. Warszawy (1831) oraz X Okręg Straży Wewnętrznej (1835—1846).

Poza materiałami zamieszczonymi we wstępie autor podał bibliografię oraz wykres ilustrujący strukturę organizacyjną Komisji Wojny w latach 1816—1830. Całość publikacji uzupełniają indeksy osób i miejscowości występujących w tytułach akt.

Czesław Stodolny: *Inwentarz Akt Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku (1919—1939)*. Warszawa 1967 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 118. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku ^{27a}.

Utworzony w r. 1919, na podstawie postanowień Traktatu Wersalskiego, Komisariat Generalny w Gdańsku, wywodzący się organizacyjnie z Delegacji Ministerstwa Apropowizacji, zajmującej się tranzytem zagranicznej pomocy materialnej dla Polski, był przedstawiicielstwem dyplomatycznym rządu Rzeczypospolitej przy Senacie Wolnego Miasta oraz instytucją nadrzędną dla wszystkich polskich organów na tym terenie.

^{27a} Rec.: J. Stoksik. *Archeion*. [T.] 49: 1968 s. 189—191.

Sprawy związane z dziejami tego urzędu, jego organizacji oraz wytworzonym zespołem akt, omówił autor we wstępie do *Inwentarza* (s. 7—60). Na podstawie obserwacji aktowej autor doszedł do wniosku, że organizacja komisariatu i zakres czynności jego kancelarii posiadały najwyższy stopień stabilności w r. 1923 (ilustruje to tabela zamieszczona na s. 25), przy czym od lat trzydziestych rozpoczął się proces dostosowywania jego ram organizacyjnych i stylu pracy do wzorów niemieckich. Dziejów zespołu całkowicie nie udało się autorowi wyjaśnić. Część akt zniszczyły władze polskie, prawdopodobnie jeszcze przed wybuchem wojny, większość przejęła administracja niemiecka. Po wyzwoleniu archiwalia zostały zabezpieczone przez organy władzy radzieckiej, a w r. 1956 przekazane polskiej służbie archiwalnej. Scalone następnie z aktami Delegacji Rządu Polskiego, przechowywanymi dotąd w Archiwum Akt Nowych, stworzyły całościowy zbiór aktotwórczej produkcji przedstawicielstwa Rzeczypospolitej w Wolnym Mieście. Są pewne straty w zasobie. Według obliczeń Stodolnego akta tzw. Komisariatu ścisłego (oddziały I—III) zachowały się w ok. 30%, natomiast całkowicie nieznane polskiej służbie archiwalnej pozostają akta dalszych wydziałów Komisariatu Generalnego (IV—X), z wyjątkiem części akt Delegatury Prokuratorii Generalnej.

W zespole wyróżniono trzy grupy akt. Pierwszą stanowi spuścizna aktowa Delegata Ministerstwa Aprowizacji i równocześnie Delegata Rządu Polskiego w Gdańsku w latach 1919—1920 (50 tomów). Dział drugi zespołu zawiera akta Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej w Gdańsku (tomy 51—1005), stanowiące trzon zinwentaryzowanej spuścizny. Znajdujemy tutaj m. in. akta dotyczące spraw kościelnych i duszpasterstwa, w których, jak to określa Stodolny „interesujące naświetlenie znajduje działalność Delegatury Apostolskiej w Gdańsku w latach 1920—1930, oraz zwalczanie polskich księży przez katolicki kler niemiecki, solidaryzujący się z antypolskim nurtem polityki gdańskiej” (nr 338—743). Wreszcie trzeci dział akt zespołu, ilościowo najmniejszy, stanowią szczątkowe materiały Delegatury Prokuratorii Generalnej (nr 1006—1042), zawierające przeważnie akta procesów i roszczeń w sprawach finansowych.

Wacław Kola k: *Inwentarz Akt Jurydyk Krakowskich 1412—1808*. Warszawa 1968 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 103, nlb. 1. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego.

Po opublikowaniu *Inwentarza Archiwum Miasta Kazimierza pod Krakowem* (Warszawa 1966) oraz *Inwentarza Archiwum Miasta Kleparza* (Warszawa 1968), opracowany przez W. Kolaka *Inwentarz Akt Jurydyk Krakowskich* jest kolejną pozycją z serii inwentarzy akt staropolskich miasta Krakowa, zapoczątkowaną w r. 1907 przez S. Krzyżanowskiego.

Publikacja składa się z dwóch części: wstępu (s. 5—52), przedstawiającego stan badań nad dziejami jurydyk, zarys ich dziejów oraz przegląd wytworzonych przez nie akt, opis zespołów i metod inwentaryzacyjnych, oraz z właściwego inwentarza (s. 53—100), uzupełnionego konkordancją dawnych i nowych sygnatur archiwalnych.

Akta Jurydyk Krakowskich określił W. Kolak jako zbiór zespołów, jakkolwiek dopuszcza także możliwość nazwania niektórych z nich mianem „złożonych zespołów akt”, względnie „archiwum jurydyki”, analogicznie do archiwum miasta Kazimierza lub Kleparza. Możliwość ta przede wszystkim jest spowodowana faktem, że spuścizna aktowa niektórych podmiejskich

osiedli jest produktem dwóch kancelarii: właściciela jurydyki oraz urzędu wójtowsko-ławniczego.

Inwentarz rejestruje w sumie archiwalia 16 jurydyk z lat 1412—1809, które stanowią łącznie 212 jednostek. Większość akt pochodzi z w. XVII i XVIII, przy czym wyjątkowo jedynie przekraczają one rok 1794, tzn. datę ostatecznej likwidacji samorządów i kancelarii jurydyk. Rozmiary poszczególnych zespołów są niejednolite. Przeważającą większość stanowią akta Garbar (79 jednostek), Biskupiego (64) i Błonia (24). Są to głównie księgi sądowe a luźne dokumenty pergaminowe i papierowe stanowią niewielki procent całości. Strukturę ilościową i jakościową zachowanych akt zilustrował autor w przejrzystej tabeli, zamieszczonej na s. 44—45. *Inwentarz* właściwy rozpada się na pięć części, omawiających kolejno spuściznę jurydyk duchownych, szlacheckich, miejskich, wielkorządowych, proboszczowskich i uniwersyteckiej.

Wydzielone przez autora akta jurydyk duchownych i proboszczowskich stanowią swego rodzaju *ecclesiastica*. Pierwsze zostały wytworzone przez powstałe w XV w. osady Biskupie i Pędzichów, które pozostawiły po sobie archiwalia pochodzące z kancelarii kurii biskupiej i z kancelarii wójtowsko-ławniczej. Drugie — wyprodukowały osiedla samorządowe, skupiające się wokół kościołów, szczególnie parafialnych, położonych na przedmieściach Krakowa. Były to: powstała w połowie XVIII w. przy kościele św. Floriana na Kleparzu proboszczowska jurydyka Szlak, jurydyka Smoleńsk przy kościele Bożego Miłosierdzia, oraz jurydyka OO. Paulinów na Skałce. Pozostałością po pierwszej jest m. in. księga pt. *Acta praepositurae z lat 1759—1790*, która jest śladem działalności sądowo-administracyjnej proboszcza św. Floriana na podległym mu terenie.

3. INWENTARZE ZBIORÓW

Piotr Bańkowski: *Archiwum Stanisława Augusta. Monografia archiwoznawcza*. Warszawa 1958 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 315, nlb. 5, tabl. 4. Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych²⁸.

Praca Piotra Bańkowskiego jest *sensu stricto* monografią archiwoznawczą, poświęconą Archiwum Stanisława Augusta czyli, jak je określali współcześni, „Archiwum Gabinetu Jego Królewskiej Mości”. Nie jest to samoistny organizm archiwalny. Część tego zbioru znajdujemy w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, część w Archiwum Państwowym w Krakowie oraz w wielu mniejszych bibliotekach polskich. Są też pewne straty w zasobie. W naszej literaturze archiwoznawczej kilkakrotnie już próbowano rozwiązać zagadkę tego archiwum. Rozwiązania jednak były nawskroś kontrowersyjne. J. Korzeniowski, autor opublikowanego w latach 1887—1893 *Katalogu rękopisów Muzeum Czartoryskich*, które przechowywało pewne archiwalia Stanisława Augusta, stwierdził wręcz, iż archiwum takie nie istniało i że jest to skrócona nazwa Archiwum Kancelarii Królestwa Polskiego czyli Archiwum Koronnego Warszawskiego. Podobne wątpliwości miał J. Siemieński w swoim *Przewodniku*. Sam Stanisław August nazywał je najczęściej „Archiwum Moje”, a Jan Albertrandy — ostatni archiwista królewski — „Archivum de Varsovie”. Piotr Bańkowski po mistrzowsku wy-

²⁸ Rec.: A. Janowski. *Kwart. hist.* R. 66: 1959 s. 542—544.— A. Lewak. *Przy. human.* R. 3: 1959 nr 5 s. 163—165.— W. Hejnosz. *Archeion*. [T.] 32: 1960 s. 153—155.— W. Olszewicz. *Prz. hist.* T. 56: 1965 z. 3 s. 522—529.

światlił dzieje tego zasobu, zarówno za życia króla, jak i po jego śmierci. W świetle odnalezionych dokumentów, przy pomocy zapomnianych świadectw z literatury drukowanej, szczególnie pamiętnikarskiej, wykazał genezę tego archiwum i charakter nagromadzonych w nim materiałów rękopiśmiennych.

Uwzględnienie w niniejszym omówieniu publikacji Bańkowskiego byłoby z gruntu nieuzasadnione, gdyby ograniczała się ona wyłącznie do monograficznego ujęcia problematyki związanej z Archiwum Stanisława Augusta. Na uwagę zasługuje tutaj przede wszystkim druga część książki zatytułowana *Zrekonstruowany Inwentarz Archiwum Stanisława Augusta z lat 1794/5*, zawierająca próbę odtworzenia nieistniejącego już dzisiaj rękopiśmiennego inwentarza tego archiwum, który w latach 1794/5 sporządził wspomniany Jan Baptysta Albertrandy.

Bańkowski, rozpoczynając w czasie ostatniej wojny studia nad Archiwum Stanisława Augusta, korzystał wówczas z kopii inwentarza Albertrandiego, wykonanej swego czasu przez T. Wierzbowskiego. Poczynione wówczas wyciągi i notatki, uzupełnione fragmentarycznymi spisami archiwaliów oraz wielu innymi źródłami, pozwoliły na sporządzenie daleko posuniętej rekonstrukcji pierwotnego inwentarza Archiwum Stanisława Augusta (s. 147—306). Otrzymaliśmy w ten sposób, dzięki mozolnej pracy Bańkowskiego, inwentarzowe scalenie rozbitego archiwum królewskiego, stanowiące inwentarz idealny tego zbioru. Przy każdej z opisanych pozycji podał autor pierwotny *numerus currens*, pierwotną sygnaturę jednostki i jej oryginalny tytuł, informację z jakiego zbioru czy katalogu elementy te zostały zaczerpnięte oraz wyjaśnienie, gdzie obecnie znajduje się opisywana jednostka archiwalna czy biblioteczna.

Przez swą publikację zasłużył sobie Piotr Bańkowski ze strony archiwistów na prawdziwe uznanie z powodu stworzenia typu wzorcowej monografii archiwoznawczej, ze strony historyków także poprzez przeprowadzoną rekonstrukcję inwentarza zbioru, który zawiera w sobie zasadniczy materiał źródłowy do dziejów Polski w drugiej połowie XVIII stulecia.

Elżbieta Morcinek: *Inwentarz Zbioru „Rękopisy Elbląskie”*. Warszawa 1967 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. XXXVIII, 272. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku.

„*Rękopisy Elbląskie*” stanowią produkt niekancelaryjny i tworzą odrębny zbiór w zasobie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku, pochodzący z b. Archiwum Miasta Elbląga. Są to przeważnie pomniki dziejopisarstwa elbląskiego, którego początek przypada na wiek XVI, a szczytowy rozwój sięga wieku XVIII. Narastająca w tym przedmiocie obfita spuścizna rękopiśmienna, gromadzona zrazu przez prywatnych kolekcjonerów, później przez różne biblioteki, na skutek świadomej akcji władz miejskich, została z biegiem czasu racjonalnie scalona i umieszczona w archiwum miejskim. Obecnie kolekcja ta stanowi swego rodzaju zespół zamknięty, obejmujący okres od XIV w. do roku 1943. Większość pomników pochodzi z w. XVIII, który był okresem największego rozkwitu dziejopisarstwa elbląskiego.

Zbiór liczy obecnie 1591 jednostek czyli 27,5 mb manuskryptów. Opublikowany *Inwentarz* jest owocem prac porządkowych, przeprowadzonych w latach 1960—1963, kiedy to z dawnego elbląskiego *Stadtarchiv* wydzielono rękopisy typu niekancelaryjnego, tworząc z nich omawianą kolekcję. Świadomie zostały wyłączone ze zbioru organicznie połączone z niektórymi jego jednostkami pozycje proveniencji kancelaryjnej i przekazane do odpowied-

nich serii akt miejskich, podobnie postąpiono ze starodrukami. *Inwentarz* nie odtwarza więc tradycyjnego obrazu kolekcji elbląskiej, lecz jest odzwierciedleniem jej aktualnego stanu.

W układzie *Inwentarza*, obrazującego współczesną strukturę zbioru, wyróżniono dwie części. Rękopisy autorów i kolekcjonerów, których nazwiska są znane, umieszczone zostały w pierwszej części publikacji. Poszczególne jednostki rękopiśmienne ułożone zostały według kolejności alfabetycznej nazwisk dziejopisarzy. Trzeba tutaj podnieść zasługę autorki w ustaleniu proveniencji wielu rękopisów oraz w scaleniu dotąd rozproszonego dorobku niektórych autorów. Druga część *Inwentarza* zawiera wykaz rękopisów o nieustalonym autorstwie, w układzie rzeczowym. Tu również zostały zamieszczone materiały z tzw. *Zeitgeschichtliche Sammlung*, przechowywane w b. Elbląskim Archiwum Miejskim. Każdy rękopis posiada w *Inwentarzu* odrębny, w miarę wyczerpujący opis, zawierający takie elementy rozpoznawcze jak: nazwisko autora lub kolekcjonera, tytuł rękopisu wraz z regestem, daty skrajne materiału, opis zewnętrzny, dawne sygnatury, nazwiska właścicieli.

Niektóre rękopisy posiadają charakter pomników lokalnej historiografii kościelnej.

Użyteczność *Inwentarza* zwiększa obszerne wprowadzenie do zbioru oraz pracowicie wykonany materiał pomocniczy w postaci indeksów i załączników.
